

УДК 343.8:343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.109>

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Сперкач Н.А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-6579-126X
e-mail: natali.sperkach@gmail.com

Кибиш І.В.

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-3327-8020
e-mail: irynakybysh10@gmail.com

Сперкач Н.А., Кибиш І.В. Кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій та шляхи їх вдосконалення.

Статтю присвячено комплексному дослідженню історичних аспектів процедур із запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій, дослідження сучасних міжнародних стандартів щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій, розкриття загально-соціальних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій, аналіз процесу формування спеціально-кримінологічних заходів запобігання на сучасному етапі кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій та формулювання пропозиції щодо індивідуальних підходів до запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій.

Відмічено, що не дивлячись на постійний аналіз кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій з точки зору кримінології, сучасне реформування всієї правової системи України висуває нові вимоги теоретичного і практичного визначення мети й завдань діяльності по виявленню та протидії правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, вивчення середовища вказаних правопорушень з метою конструктивного впливу на нього, вивчення осіб, що безпосередньо залучаються до цієї діяльності, а також формування пропозицій щодо кримінологічного запобігання кримінальним кіберправопорушенням в Україні, інших заходів профілактики цієї діяльності.

Звернено у статті також увагу на значний масив законів та інших актів, які захищають інформаційні відносини, інтереси користувачів інформаційних технологій від кримінальних кіберправопорушень. Вказані акти, як частина загально-соціальних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій, базуються на програмах адаптації законодавства України до інформаційного та іншого законодавства ЄС. У статті наголошується, що для ефективного запобігання кримінальним правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій у віртуальних соціальних мережах, на законодавчому рівні можна запровадити окремі види контролю (як державного, так і громадського), за соціальними мережами.

На підставі проведеного дослідження сформульована низка рекомендацій та аргументів щодо вдосконалення заходів запобігання вказаним кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій, запобігання кримінальним правопорушенням, інформаційні технології, загально-соціальні заходи запобігання, спеціально-кримінологічні заходи запобігання, індивідуальні заходи запобігання.

Sperkach N.A., Kybysh I.V. Criminological measures to prevent criminal offenses in the field of information technology and ways to improve them.

The article is devoted to a comprehensive study of the historical aspects of procedures for prevention of criminal offenses in the field of information technology, to the study of modern international standards for prevention of criminal offenses in the field of information technology, to the disclosure of general

social principles of prevention of criminal offenses in the field of information technology, to the analysis of the process of formation of special criminological measures for prevention of criminal offenses committed with the use of information technology at the present stage.

It is noted that despite the ongoing analysis of criminal offenses committed with the use of information technology from the perspective of criminology, the current reform of the entire legal system of Ukraine puts forward new requirements for theoretical and practical definition of the purpose and objectives of activities aimed at detecting and counteracting offenses committed with the use of information technology, studying the environment of these offenses with a view to constructively influence it, studying the persons directly involved in these activities, and also

The article also draws attention to a significant array of laws and other acts protecting information relations and interests of information technology users from criminal cyber offenses. These acts, as part of the general social principles of prevention of criminal offenses in the field of information technology, are based on programs for adaptation of Ukrainian legislation to information and other EU legislation. The article emphasizes that in order to effectively prevent criminal offenses committed with the use of information technologies in virtual social networks, certain types of control (both state and public) over social networks may be introduced at the legislative level.

Based on the study, the author formulates a number of recommendations and arguments for improving the measures to prevent these criminal offenses

Key words: criminal offenses in the field of information technology, prevention of criminal offenses, information technology, general social measures of prevention, special criminological measures of prevention, individual measures of prevention.

Постановка проблеми. Закріплення у чинній Конституції України розбудови соціальної правової демократичної держави (ст. 1) ставить наразі перед фахівцями-кримінологами важливі теоретичні та практичні завдання щодо заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Не останнє місце займають кримінологічні дослідження та заходи запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій (кіберправопорушень).

Не дивлячись на постійний аналіз кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій з точки зору кримінології, сучасне реформування всієї правової системи України висуває нові вимоги теоретичного і практичного визначення мети й завдань діяльності по виявленню та протидії правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, вивчення середовища вказаних правопорушень з метою конструктивного впливу на нього, вивчення осіб, що безпосередньо залучаються до цієї діяльності, а також формування пропозицій щодо кримінологічного запобігання кримінальним кіберправопорушенням в Україні, інших заходів профілактики цієї діяльності.

Метою даної статті є комплексне дослідження історичних аспектів процедур із запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій, дослідження сучасних міжнародних стандартів щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій, розкриття загально-соціальних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій, аналіз процесу формування спеціально-кримінологічних заходів запобігання на сучасному етапі кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій та формулювання пропозиції щодо індивідуальних підходів до запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій.

Стан опрацювання проблематики. Питання українського та європейського досвіду розвитку запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, досліджували та продовжують досліджувати у своїх працях вчені із теорії державного управління, конституційного права, інформаційного права, теорії національної безпеки, кримінології, криміналістики, кримінального права та інших галузей та практичних сфер діяльності.

Так, сучасний погляд на необхідність кримінологічної характеристики і кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій в Україні почав формуватися у другій половині 1990-х років.

На сьогодні ті чи інші питання щодо аналізу кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, вивчають такі автори як Л.А. Безуглий, В.В. Береза, П.Д. Біленчук, Л.В. Борисова, О.І. Бугера, В.М. Бутузов, С.А. Буюджи, А.М. Вартовнік, В.Д. Гавловський, А.В. Загіка, В.В. Зимовець, А.М. Лазаренко, В.В. Левчишина, Н.А. Лугіна, А.М. Лучук, В.С. Онофрей, М.А. Ошийко, А.Л. Правдюк, К.О. Савенок, О.С. Тарасенко, Г.В. Форос, В.С. Цимбалюк, Д.Е. Чуwirін, С.В. Шапочка, В.П. Шеломенцев, Я.Б. Щербатюк, О.О. Юхно та інші.

Проте, певні питання кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій на сьогодні усе ще лишаються не достатньо або мало дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Загально-соціальні заходи запобігання кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій – це такі заходи, які оздоровлюють, виправляють та гармонізують суспільство у цілому та інформаційні правовідносини зокрема.

На загальнонаціональному рівні теоретичний аспект кримінологічного запобігання правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій повинен бути розкритий у відповідній нормативно-правовій базі.

На сьогодні прийнято значний масив законів та інших актів, які захищають інформаційні відносини, інтереси користувачів інформаційних технологій від кримінальних кіберпротиправушень. Вказані акти, як частина загально-соціальних засад запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій, базуються на програмах адаптації законодавства України до інформаційного та іншого законодавства ЄС.

У літературі також наголошується на необхідності узгодження національного законодавства України з міжнародними стандартами у сфері запобігання кіберзлочинності [1, с. 19].

Зокрема, ще Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року було передбачено «створити загальнодержавну інформаційну мережу з питань європейського права, забезпечити вільний доступ до неї учасників адаптації законодавства» [2].

Відповідно до підрозділу 5 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, вчиненої 21 березня 2014 року та 27 червня 2014 року, передбачено адаптацію законодавства України у сфері телекомунікаційних послуг, зокрема, забезпечити юридичну відокремленість регуляторних органів у сфері електронних комунікаційних послуг та їх функціональну незалежність [3].

Участь України у інформаційних відносинах щодо заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій з іншими державами визначається в основному міжнародними (в основному – двосторонніми) угодами та іншими актами. Так, Україною та державами ЄС у цій сфері прийняті Меморандум про співробітництво та обмін інформацією [4], Меморандум про взаєморозуміння [5], Угоду про фінансування заходу «Підтримка ЄС для електронного урядування та цифрової економіки в Україні» [6] та інші акти.

Законом України «Про Національну програму інформатизації» від 1 грудня 2022 року врегульовано правові відносини, які виникають під час формування і виконання вказано Програми – комплексу завдань, проектів, робіт із інформатизації, які спрямовані на розвиток інформаційного суспільства [7].

Законом України «Про хмарні послуги» визначено відносини, які виникають при наданні таких послуг, і установлює особливості цих послуг відповідними суб'єктами, а також визначає засади захисту інформації при наданні вказаних послуг (ст. 14) [8].

Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року врегульовує відносини, які виникають та здійснюються у сфері обороту віртуальних активів, а також визначає статус учасників ринку цих активів, та головне у контексті запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій – відповідальність постачальників послуг, пов'язаних із оборотом віртуальних активів (ст. 23) [9].

До інших законів України, які визначають ті чи інші загально-соціальні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій, відносяться закони «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року [10], «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року [11] та інші.

Положеннями окремих законів, прийнятих у останні роки, також передбачено низку заходів із підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, іншим кібератакам.

Таким чином, законодавче забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій постійно розвивається в Україні, проте запобігання вказаних кримінальних правопорушень потребує постійних змін до законодавства України.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій, на сучасному етапі. Серед кримінологів щодо розуміння спеціальних заходів профілактики (спеціально-кримінологічного, або спеціального запобігання злочинності) немає єдиного підходу, проте більшість дослідників передбачають у якості таких заходів усунення детермінант вказаних кримінальних правопорушень, які включають економічні, соціально-психологічні, правові, організаційні та інші заходи [12, с. 85–87].

До спеціальних заходів профілактики кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, варто підходити обережно, оскільки такі заходи знаходять

у прямому зв'язку з обмеженням права особи на інформацію. Проте не можна й ігнорувати вказаними заходами профілактики.

Для ефективного запобігання кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій у віртуальних соціальних мережах, на законодавчому рівні можна запровадити окремі види контролю (як державного, так і громадського), за соціальними мережами.

Важливим серед спеціальних заходів профілактики кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій є підвищення рівня правової культури. Кримінальна субкультура осіб, які вчиняються із використанням інформаційних технологій (хакерів та інших), про існування якої раніше громадськість лише здогадувалась та яка була невідома широкому колу осіб, на сьогодні відома майже всім, причому багато власників, наприклад, банківських рахунків, стали жертвами цих осіб. Така тенденція ставить під сумнів як моральні, так і правові цінності у подальшій побудові інформаційного (цифрового) суспільства в Україні.

Отже, спеціальні заходи спеціально-кримінологічного або спеціального запобігання щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, передбачає усунення детермінантів цих кримінальних правопорушень і включає економічні, соціально-психологічні, правові та організаційні заходи. Основні заходи вказаної спеціальної профілактики можна поділити на заходи виявлення і заходи усунення, нейтралізації та блокування кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій.

Індивідуальні підходи до запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій. Індивідуальне запобігання кримінальною протиправністю передбачає вплив на осіб, від яких варто очікувати негативну поведінку, яка призводить до вчинення кримінальних правопорушень із використанням інформаційних технологій, а також і вплив на соціальне середовище, яке оточує цих осіб. Тобто, вказаний вид кримінологічної профілактики – це цілеспрямована робота із конкретною або потенційною особою – хакером, іншим кіберзлочинцем, та найближчим його середовищем.

Індивідуально-профілактичний вплив на осіб, які уже вчинили кримінальні правопорушення, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, передбачає вплив на цих осіб із застосуванням заходів, передбачених КВК України, Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 року [13] та інші.

Щодо основних індивідуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, відносяться заходи (методи) як примусу, силового впливу, так і переконання, стимулювання, заохочення, надання допомоги у вирішенні проблем тощо, причому основними є примус та переконання.

Примус як індивідуальний захід запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій є об'єктивно необхідним, цілеспрямованим способом поведінки, поєднанням певних дій і засобів, які повторюються та сприяють вирішенню завдань щодо протидії вказаним кримінальним правопорушенням. Примус при протидії кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій застосовується у сфері реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності держави.

Переконання у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій посідає також важливе місце, нарівні із примусом, хоча цей захід може і недооцінюватися. Переконання у системі запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій – це особливий засіб нормативно-правового впливу, який проявляється у здійсненні право-виховних, роз'яснювальних та заохочувальних заходів, спрямованих на формування розуміння у девіантних осіб необхідності виконання законів у інформаційній сфері, інших актів.

Основною метою переконання як індивідуального заходу запобігання кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, в Українському суспільстві є формування у свідомості людей почуття переконання у тому, що держава виражає їх інтереси, турбується про реалізацію потреб і, як наслідок, у необхідності додержання встановлених норм та недоцільності здійснення кримінальних правопорушень із використанням інформаційних технологій.

Отже, такі індивідуальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій як примус і переконання, взаємодоповнюють один одне, забезпечують належну поведінку осіб. Вони взаємно пов'язані, мають об'єктивний характер, між ними існує єдність, ступінь використання таких заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій визначається рівнем розвитку інформаційних відносин та безпосереднім станом інформаційного суспільства в Україні.

Висновки. На підставі проведеного дослідження сформульована низка рекомендацій та аргументів щодо вдосконалення заходів запобігання вказаним кримінальним правопорушенням:

1. Виконано комплексне дослідження історичних аспектів процедур із запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій. Ретроспективний аналіз становлення кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, показує, що наслідки впровадження Інтернет-технологій для розвитку вказаних кримінальних правопорушень для держав виявились хоча і різними, але значними.

2. Досліджено сучасні міжнародні стандарти щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій. Відзначено, що регулятивна діяльність держав Європи у сфері кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, сприяла насамперед досягненню єдності у розробці питань протидії вказаним кримінальним правопорушенням. Захист інформації у державах Європи здійснюється відповідно до норм законодавства ЄС, зокрема, законів про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, про захист персональних даних та інших тощо.

3. Розкрито загально-соціальні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій. Загально-соціальне запобігання злочинів базується на найбільш значущих у державі заходах – правових, економічних, соціальних, організаційних, технічних, освітніх, виховних тощо, передбачених у загальнодержавних, загальнонаціональних, а також і регіональних, галузевих, місцевих та інших програмах. Законодавче забезпечення запобігання постійно розвивається в Україні, проте запобігання вказаних кримінальних правопорушень потребує постійних змін до законодавства України.

4. Проаналізовано процес формування спеціально-кримінологічних заходів запобігання на сучасному етапі кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій. Спеціальні заходи спеціально-кримінологічного, або спеціального запобігання щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, передбачає усунення детермінантів цих кримінальних правопорушень і включає економічні, соціально-психологічні, правові та організаційні заходи. Основні заходи вказаної спеціальної профілактики можна поділити на заходи виявлення і заходи усунення, нейтралізації та блокування.

5. Сформульовано пропозиції щодо індивідуальних підходів до запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій. Індивідуальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій, як примус і переконання, взаємодоповнюють один одне, забезпечують належну поведінку осіб. Вони взаємно пов'язані, мають об'єктивний характер, між ними існує єдність, ступінь використання таких заходів запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються із використанням інформаційних технологій визначається рівнем розвитку інформаційних відносин та безпосереднім станом інформаційного суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сашенко М.І. Проблемні аспекти запобігання кіберзлочинності в Україні. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 17–20.
2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинена 21 березня 2014 року та 27 червня 2014 року в Брюсселі. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Том 1. Ст. 2125.
4. Меморандум про співробітництво та обмін інформацією у сфері регулювання електронних комунікацій між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, (НКРЗІ) та Офісом телекомунікацій Чеської Республіки (СТУ) від 19 грудня 2018 р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 27. Ст. 973.
5. Меморандум про взаєморозуміння між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (Україна), та Комісією з питань регулювання суспільних комунікацій Латвійської Республіки щодо співробітництва у сфері регулювання електронних комунікацій від 29 листопада 2019 р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 8. Ст. 346.
6. Угода про фінансування заходу «Підтримка ЄС для електронного урядування та цифрової економіки в Україні» від 11 лютого 2020 р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 23. Ст. 913.
7. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2807-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 2. Ст. 86.
8. Про хмарні послуги: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2075-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1683.

9. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1629.
10. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.
11. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2021. № 65. Ст. 4103.
12. Форос Г.В. Психологічні особливості осіб, які вчиняють злочини у сфері високих технологій. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: Мат. міжн. наук. практ. конф. (м. Одеса, 22 листопада 2019 р.) / орг. комітет: В.В. Аброськін та ін. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 85–87.
13. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 року № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст. 455.